

KAZAK AKINI SÜYİNBAY ARONULI VE ONUN ÖTEGEN BATIR DESTANI

Seyfullah YILDIRIM*

Özet: Tarihi seyir içerisinde Türkistan coğrafyasında yaşayan ve sözlü kültür geleneğini tüm canlılığıyla devam ettiren en önemli Türk Topluluklarından birisi de hiç şüphesiz Kazaklardır. Yakın tarihlere kadar yaylak kıylak hayatı yaşadıkları için sözlü gelenek canlılığını korumuş ve sözlü kültür unsurlarıyla bu kültürün aktarıcıları büyük bir öneme sahip olmuşlardır. Geleneğin aktarıcılarından en önemlilerinden birisi de hiç şüphesiz akınlardır. Akınlara hem şair hem aytıs (atışma) ustası hem de yeri geldiğinde destan icracısı olmuşlardır. Kazak akınlık geleneğinin en önemli temsilcilerinden birisi de hiç şüphesiz Süyinbay Aranolı'dır. Bu çalışmada Süyinbay hakkında bilgi verildikten sonra onun anlatmış olduğu destanlar üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kazak Türkleri, Akın, Süyinbay Aranolı, Aytıs (Atışma), Destan, Ötegen Batır

Kazakh Akin (Poet) "Suyinbay Aronuli" and His Epic Poem "Otegen Batir"

Abstract: In the course of history, Kazakhs were with no doubt one of the most important Turkish community living in Turkistan region who maintained lively oral culture. Until recently, they have lived nomadic life, therefore they could keep their oral tradition alive and this oral tradition and its transmitters gained great importance. Akins (poets) had a very attention grabbing role in transmitting their oral culture. They were both poets and aytıs (concurrently produced poems without preparation and rehearsal by two poets in a face to face environment) and also epic narrators. Suyinbay Aranolı is one of the most important representative of Kazakh akin traditions. In this article, after giving information about Suyinbay, we will emphasize on his epics narrated by him.

Keywords: Kazakh Turks, Akin (Poet), Suyinbay Aranolı, Aytıs, Epos, Otegen Batır

Giriş:

Bugün genel anlamda yazılı kültür ve edebiyatın temelini oluşturan sözlü kültür ürünleri tartışmasız toplumların tarihi serüvenlerine ışık tutan en önemli

* Yrd. Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.

vesikalardır. Tarihi seyir içerisinde Türkistan coğrafyasında yaşayan ve sözlü kültür geleneğini tüm canlılığıyla devam ettiren en önemli Türk Topuluklarından birisi de hiç şüphesiz Kazaklardır. Yakın tarihlere kadar yaylak kışlak hayatı yaşadıkları için sözlü gelenek canlılığını korumuş ve sözlü kültür unsurlarıyla bu kültürün aktarıcıları büyük bir öneme sahip olmuşlardır. Geleneğin aktarıcılarının en önemlilerinden birisi de hiç şüphesiz akınlardır. Temel özellikleri irticalen şiir söyleme olan akınlar bu yönüyle Anadolu'daki halk şairlerine benzerler. Ancak akınların temel özelliği bugün âşıklık geleneğinde “atışma” olarak adlandırılan “aytıs” geleneğinin temsilcileri olmalarıdır. Gelenekte atışmaya katılmayan akın gerçek manada bir akın olarak kabul görmez. Geleneksel olarak Kazak kültüründe destan anlatıcısı olarak adlandırılan Jıravlar kabul edilse de Jıravlık geleneği bozulmaya başladıktan sonra Akınlarda “Tarihi Jırları/ destanları” söylemeye başlamışlardır. Akınlar her ne kadar destan anlatma geleneğini de kısmen yerine getirirler de onların temel fonksiyonları sınırlıdır ve onların esas özellikleri irticalen şiir söylemeleridir (Ergun 2002: 104; Reichl 2002: 77). Akınlık geleneği ile günümüz âşıklık geleneği arasında büyük benzerlikler vardır. Akınlarda âşıklar gibi düş, nesilden nesle aktarım, kendi kendine çalışarak yeteneğini geliştirme ya da yaşayan büyük ustaların duasını alma (bata alma) yoluyla akın olurlar (Ergun 2002: 104-107). Kazak akınlık geleneğinin en önemli temsilcilerinden birisi de hiç şüphesiz Süyinbay Aranolı'dır. Bu çalışmada Süyinbay'ın hayatı ve sanatı hakkında bilgi verildikten sonra onun anlatmış olduğu “Ötegen Batır Destanı” üzerinde durulacaktır.

Süyinbay Aranolı'nın Hayatı ve Akınlığı:

Kazak bozkırının XIX. yüzyılda yetişmiş en büyük akınlarından biri olan Süyinbay Aranolı 1815 yılında Almatı ili, Jambıl ilçesi, Karakıstak köyünde dünyaya gelmiş ve aynı yerde 1898 yılında vefat etmiştir (Aranolı 2013: 24). Doğum tarihi ile ilgili farklı bilgilere de rastlanılır. Bazı kaynaklarda onun doğum tarihi 1822 yılının yaz ayları olarak geçer. Süyinbay Ulu jüz, Üysin, Şapırastı kabilesine mensuptur (Süyinşâliyev 1967: 218). Süyinbay iki defa evlenmiş ilk eşinden bir oğlu olmuş, eşinin ölümü üzerine aldığı ikinci eşinden ise iki oğlu ve iki kızı olmuştur. Kendisi gibi akınlık geleneğini çocuklarından sadece Jetibay adlı oğlu devam ettirmiştir. Sovyetler Birliği döneminde Süyinbay tarihi bir değere sahip olmuş, eserleri üzerine incelemeler yapılmış, türlü seçkilerde yer almış ve ayrıca ortaokul ve lise ders kitaplarında okutulmuştur. Ayrıca onun ismi yine o dönemde bir savhoza verilmiştir. Süyinbay'ın büyük dedesi batır, akın aynı zamanda da bir kopuz ustası olan Küsep Jiyenkululu'dur. Zamanın okuryazar insanlarında birisi olan Jiyenkululu “Bin Bir Gece”, “Şehnâme” ve “Köroğlu” gibi anlatıları Arapça ve Farsça kitaplardan okumuş ve okuduğu bu anlatıların halk arasında yayılmasını sağlamıştır. Jiyenkululu XIX. Yüzyılda meydana gelmiş olan Jungar baskınlarına karşı çıkmış, halkı bu baskınlara karşı bir araya getirerek Ötegen Batır'la birlikte düşmanla mücadeleye girişmiş ve işgalcilerin geri püskürtülmesinde büyük rol oynamıştır. Süyinbay, Jambıl'ın anlatmış olduğu ünlü Ötegen Batır destanını ilk

KAZAK AKINI SÜYİNBAY ARONULI VE ONUN ÖTEGEN BATIR DESTANI

anlatan kişinin de Jiyenkululu olduğunu söylemektedir. Sonraki dönemin akınları Jiyenkululu'nun anlatmış olduğu bu destanın ana konusunu muhafaza etmekle beraber kendileri icracılık yeteneklerine bağlı olarak bir takım eklemelerde bulup destanı zenginleştirmişlerdir (Aranolu 2013: 24-25; Äbişeva 2007: 35).

Süyinbay, anne ve babasını küçük yaşta kaybetmiş bundan dolayı çocukluk yılları yokluk içinde geçmiştir. Küçük yaşta başkalarının hayvanlarını otlatarak hayatını devam ettirmeye çalışmıştır. Süyinbay akın olmaya başladıktan sonra bile bu yoksulluğu devam etmiştir (Kazak Adbiyetinin Tarihi 2005:331; Süyinşaliyev 1967: 219). Süyinbay hayatının bu yıllarını bir şiirinde şu şekilde dile getirir:

O uysalın birisi,
Ekey denilen el idim.
Süyinbay denilen ben idim.
Babam Aron nesli,
Mal yönünden fakir can idim.
Çorba katık, koyun istemeye
Düysen denilen birine
Gece gündüz gelirdim.

Şiirinde söylediği gibi Egey yurdunun zengini Düysen'e gelip mal istediğinde o, Süyinbay'a mal vermek yerine onu başka birisiyle olan kendi davasını çözmesi emrini vermiştir. O, Süyinbay'a hayvanlarını yağmalayıp götürülen Jalayır yurdunun töresine (zengin/kadı) vararak hırsızların götürdükleri atlarını geri getirme vazifesini verir. Dili çevik genç akın, Soltan Töre'nin yurdunu gelerek söyleyeceğini söyler ve onun sözleri karşısında yenilen Soltan Töre Süyinbay'ın isteğini yerine getirir. Halk arasında anlatılan efsaneye göre Süyinbay'ın bu olaydan sonra ünü yayılarak herkes tarafından tanınmaya başlar. Süyinbay tanınmanın neticesinde belirli bir refah seviyesine ulaşmaya başlasa da hiçbir zaman zengin olamamıştır (Süyinşaliyev 1967: 218-219). Süyinbay'ın yoksulluk yıllarının akınlık şöhreti yayılmaya başladıktan sonra bile bir müddet devam ettiği görülür. Zamanın ünlü akınlarından ve beylerinden olan Tezek Töre ile atışmaya gideceği vakit binecek bir atı olmadığından yola yaya olarak düşer ve bu yolculukta söylemiş olduğu şiir akının o zamanki ahvalini çok güzel bir şekilde anlatır:

Ey Huda, daralttın beni genç yaşımda,
Noksan edip erişirmedin mal, mülk ve akrabaya.
Gideceğim yere varacak bir vasıta bulamayıp,
Durmaktayım şimdi, işte, kımıldamadan (Süyinşaliyev 1967: 218).

Sadece yaşadığı zamanın değil genel olarak Kazak edebiyatının en büyük akınlarından biri olarak kabul edilen Süyinbay, akınlığa başlamasının nasıl olduğunu "Tüs/ Düş" adlı şiirinde anlatır:

Esselamu aleyküm, Şüybek Bayım,
Götür diyerek kulağına bağıryorum.

Ahırın başköşesinde ben yatıyordum,
Pirleri geldi bugün Süyinbay'ın.

Atını sevsinler Hızır Babam,
Düşümde tana yakın geldi bana.
Bilmiyorum, “şiiir” dedi, “kögen¹” dedi,
Şakiyan kuşlar gelerek çullandı bana (Aronulı 2013: 149).

Diğer şiiir söylemeye rüyasında Hızır'ı gördükten sonra başladığını dile getirir. Buradan anlaşıldığı kadarıyla Süyinbay bâdeli bir âşık olup badeyi de Hızır elinden içmiştir. Şakiyan kuşların onun üzerine gelmesi de yine akının bu olaydan sonra şakımaya yani şiiir söylemeye başladığının işareti olarak görülür. Bu şiiirden yola çıkarak onun şiiir yazmaya küçük yaşlarda başladığı söylenilebilir. Çünkü şiiirde geçen “Ahırın başköşesinde ben yatıyordum” mısraı onun küçük yaşlarda başkalarının hayvanlarına bakarak hayatını devam ettirmeye çalıştığı yıllara işaret etmektedir. Yine onun akınlığa başlamasıyla ilgili anlatılan diğer bir hadiseye göre Süyinbay çocukluk çağlarında bir rüya görür. Rüyasında bir ihtiyar ona gelerek “öleñ² /şiiir mi alırsın?”, “kögen mi alırsın?” diye sorar ve bu soruya Süyinbay “öleñ” cevabını verir. Rüyadan uyanan Süyinbay öleñ söylemeye ve dombıra çalmaya başlar (Ergun 2002: 435). Burada öleñ sözünün karşısında kögen sözü kullanılmıştır. Kögen sözünden kasıt ise hayvanlardır. Çünkü kögen hayvanların bağlandığı ip anlamına gelmektedir. Buradan hareketli kögen almak demek zenginleşmek demektir. Çünkü hayvancılıkla uğraşan Kazak halkı için o günün zenginlik ölçüsü sahip olunan hayvanlarla orantılıdır. Mamıtbek Kaldıbay, şiiir söylemeye Hızır'ı gördükten sonra başlamış olan Süyinbay'ın Taldıkorgan bölgesinde yaşamış olan Kaban akından terbiye aldığını ve bu geleneğin Kazak bozkırlarında Bukar Jırvandan başlayarak devam ettiğini dile getirmektedir (Kaldıbay 2011: 40). Buradan anlaşıldığı üzere Süyinbay köklü bir geleneğin parçası olan bir akın tarafından yetiştirilmiştir. Vatanının onuru ve bağımsızlığı için mücadele eden, halkın dertlerine tercüman olarak onları koruyan, farklı toplulukların arasındaki dostluklara ve akrabalıklara vurgu yaparak aralarındaki anlaşmazlıkların yersiz olduğu gibi konuları şiiirlerinde dile getiren Süyinbay'ın sanatının en önemli yanı eserlerinin doğrudan halk için olmasıdır. Süyinbay gençlik çağlarından başlayarak ömrünün sonuna kadar yurdunun kaderi ve geleceği için halkın derdini kendi derdi olarak bilmiş ve bu yolda canla başla mücadele etmiştir. Özellikle yaşadığı toprakların birliğine zarar veren, insanların namus ve şereflerine hanel getiren, yağmacılık yaparak halk arasında huzursuzluk çıkarmak suretiyle bağımsızlıklarını tehlikeye atacak savaşa karşı çıkmıştır. Burada özellikle XIX. yüzyılda Hokand Hanlığının Kazak yurduna yapmış olduğu kanlı baskınları kastetmektedir. 1754 yılında Fergana bölgesinde Andican, Namangan, Andican, Margelan ve Hokand

¹ kögen: koyun, kuzu ve oğlakları boyunlarından bağlamak için yapılmış ip.

² öleñ: şiiir, şarkı, türkü.

hanlıkları yerleşmiştir. Bunların içerisinde Hokand Hanlığı Pamir dağlarından başlayarak İle nehrine kadar olan bölgeyi istila etmiş ve topraklarına katmıştır. Özellikle 1844-1863 yılları arasında Hokand Hanlığının başında Kudiyar Hanın olduğu vakitlerde Hokand askerleri Kazak ve Kırgız köylerini yağmalayıp hayvanlarını sürüp götürmüşlerdir. Bu zamanda Kudiyar Hana casusluk yaptıkları için, hanla savaşmaya bizim gücümüz yetmez, halkın bu durumu için elimizden bir şey gelmez, diyerek bazı Kazaklarda halkı kul-köle olmaya razı etmeye çalışmışlardır. Süyinbay bu tarz vefasızlık ve ikiyüzlülüğe şiddetle karşı çıkmış ve halkı bağımsızlık için mücadeleye teşvik eden ateşli şiirler söylemiştir (Aronulı 2013: 12-14; Ergun 2002: 435-441; Arıkan 2010:180-184).³

Ünlü akının şiirlerinin bir kısmı da Kazaklarla Kalmuklar arasındaki mücadelelerle ilgilidir. Cungar Kalmukları komşuları olan Kazak halkına sayısız saldırılar düzenlemişlerdir. Cengiz Han'dan başlayarak Galdan-Tseren'e kadar geçen zaman diliminde Cungarlar seferler düzenleyerek Kazak ve Kırgız halkına zor günler yaşatmışlarsa da onları teslim alamamışlardır. Bunlara karşılık Kazak ve Kırgız toplumu bir araya gelerek 1857 yılında Cungarları sınırlarının dışına çıkarmışlardır. Süyinbay'a göre bu tarihi zafer elbette kendiliğinden olmamış, Kabanbay, Bögenbay, Ötegen, Karasay, Navrızbay, Abılay, Oljabay, Arkalık, Jetigen gibi kahramanların mücadeleleri sayesinde kazanılmıştır (Aronulı 2013: 14).

XVIII. yüzyılın sonlarından başlayarak XIX-XX. Yüzyıllardaki aytıslar/atışmalar ile Sovyet devrindeki atışmaların yazılı örneklerine bakıldığında Kazak folklorunun en geniş örneğe sahip olan türlerinden birinin atışma türü olduğu görülür. Gerçekten de Janak, Süyinbay, Tübek, Kaban, Kulmambet, Jambıl gibi ünü tüm ülkeye hatta komşu topluluklara da yayılmış olan akınların ömürleri boyunca onları öne çıkaran özelliklerinin atışma hünerleri olduğu görülür. Bunlar uzun ömür sürmüş olan akınlar olmalarının yanı sıra bunların tamamına yakınının 15-16 yaşlarına akınlığa başladığı görülür. Bu kişilerin halk muhayyilesinde muhafaza edilerek günümüze kadar ulaşan atışmalarının yanında düğün, eğlence, bayram vb. törenlerde söyledikleri şaka yollu gülünç atışma örnekleri de vardır. Bu akınların tamamı gerçek akın oldukları için bir atışma da söylemiş olduklarını başka bir atışma da tekrar etmemişlerdir (Ävezov 1997: 107). Kazak akınlarının şiirlerini ilk defa inceleyen Muhtar Ävezov, Süyinbay'ı "Aytıs önerinin altın dingegi yani atışmanın altın direği" olduğunu söyler ve atışma geleneğinde en yukarıya onu koyarak XIX. Yüzyılın en büyük akını olarak onu görür (Äbdiğulov 2011: 42). XIX. Yüzyıl Kazak atışma geleneğine bakıldığında bunların içerisinde Süyinbay'ın yüzyıl akınlarından bir basamak daha yukarıda olduğu görülür. Burada onu diğer

³ Bu dönemde Hokand, Buhara ve Hive Hanlıklarına karşı Jetisuv bölgesinde ve Sır boyunda bazı ayaklanmalarda olmuştur. Örneğin 1858-1860, 1864 yıllarında Suranşı Akınbekulu önderliğinde Ulu Jüz Kazakları, 1843-1845, 1856 yıllarında Jankoja Nurmhammedulı önderliğinde Küçük Jüz Kazakları ayaklanmıştır. Bunlar neticesinde Hokand ve Hive Hanlıklarının askeri güçleri zayıflamıştır (Sadırbayulı 1992: 41).

akınlara göre üstünlük kurmasını sağlayan temel özellik atışmalarındaki mana derinliği ve Süyinbay'ın sahip olduğu çevik dilidir. Dede Korkut'ta da ifade edildiği üzere “ozan dili çevik olur” sözünün bu yüzyıldaki gerçek sahibinin Süyinbay olduğu rahatlıkla söylenebilir. Süyinbay şiirlerinde ve atışmalarında bazı akınlar gibi kendi bey ve baylarına hak etmedikleri yere itibar göstermemiş aksine onların yapmış oldukları yanlışları doğrudan yüzlerine söylemiştir. O hem şiirlerinde hem de atışmalarında bey ve bayların yerine kahramanlığıyla ön plana çıkarak yurdun bağımsızlığı için mücadele etmiş kişileri övmüş ve onların hayatını destanlaştırmıştır. Atışmalarda karşısındaki akınlar tarafından Süyinbay'ın fakirliği devamlı olarak yüzüne vurulmak suretiyle rencide edilmeye çalışılmışsa da Süyinbay'ı ömrü boyunca atışmada yene bilen kimse çıkmamıştır (Süyinşaliyev 1967: 221).

Jetisuv bölgesi akınlık geleneğinin bir okul halini alması Süyinbay'la olmuştur. Muhamedjan Karatayev bu konuda şöyle demektedir: “XIX. Yüzyılda uçsuz bucaksız Kazak bozkırının her köşesinde farklı özelliklere sahip olan akınlık mektepleri oluşmuştur. Örneğin Batı Kazakistanda Mahambet, Murat, Şeniyaz; Orta Kazakistanda, Şortanbay, Duvlat, Şöje; Güney Kazakistan'da Maylıkoja, Nuralı ve Molda Musa; Jetisuv'da Süyinbay ile Jambıl (Kazak Âdebiyetinin Tarihi 2005: 332).”

Süyinbay'ın şöhretinin bir ayağını da öğrencisi olan Jambıl oluşturur. Jambıl, üstadı Süyinbay gibi ünü Kazakistan sınırlarını aşmış bir akındır. Jambıl babasının karşı çıkmasına rağmen 13-14 yaşlarından itibaren Süyinbay'ın yanında bulunarak şiir söylemeyi, atışma tekniklerini ve toplumu ön plana çıkaran bakış açısını Süyinbay'dan öğrenmiş ve hem akın hem de insan olarak onun terbiyesinde yetişmiştir. Sonraları büyük atışmalarda hem halk hem de hükümet tarafından büyük şöhrete sahip olsa da o hocasının hakkını hiçbir zaman unutmamıştır (Âbdıgulov 2011: 42).

Benim pirim Süyinbay
Söz söylemem sığınmadan

Şeklinde şiirinde ifade etmiş olduğu üzere Jambıl üstadı olarak Süyinbay'a ne kadar değer verdiğini gösterir. Başka bir şiirinde de

Akınların akını,
Aydın göl gibi akılı,
Jır tulparı Süyinay.

Diyerek Jambıl hocası Süyinbay'ın akınlık geleneği içerisindeki yerinin ne kadar büyük olduğunu vurgular (Süyinşaliyev 1967: 223.). Yine Jambıl hocasının şiir sanatı ve icracılık hüneriyle ilgili düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir: “Ben Süyinbay'ın yanında çok bulundum. Onun gibi dili çevik, hızlı düşünen bir akını hiçbir zaman görmedim. O şiir söylemeye başladığında göğsü gümbür gümbür eder, ağzından buram buram sihirli güzel sözler duyulurdu. Eğer atışmaya başlasa kızarıp, nurlanıp yer ile gök arasını sözle doldururdu (Aronulı 2013: 229).” Sadece Jambıl

değil Arğınbay Köbeşuli, Karabek Ötepbergenuli, Şükıtay Abdikarimuli, Aytbay Tayşuli, Kenen Äzirbayuli, Ümbetäli Kärıbayuli gibi akınlar bir taraftan kendileri şiir yazmışlar diğer taraftan da büyük üstadları Süyinbay'ın ayıs ve destanlarını ezbere söyleyerek bu şekilde Jetisuv bölgesinde jırşılık ve jıravlık mekteplerinin temellerini atmışlardır (Sadırbayuli 2011: 44). Süyinbay öldükten sonra birçok akın onun arkasından ağıtlar yazmıştır. Süyinbay'ın kendisinden sonra gelen akınlara örnek olduğunu söyleyen E. İsmayılov onun bütün Jetisuv bölgesi akınlarına ve özellikle geleceğinden büyük ümitleri olduğu Jambıl'a atışmada da olsa doğruyu söyleyerek sivri, usta ve çevik bir dil ile dinleyicileri heveslendirmesini ve tarihte yaşamış olan batırların hayatlarını destana dönüştürerek anlatmasını istediğini söyler (İsmayılov 1956:103). Esenkul Jakıpbekov, Süyinbay'ın halkın hakkını zalim yöneticilere hiçbir zaman yedirmeyen dürüst ve adil bir akın olduğunu, Jambıl'ın da Süyinbay'ın bu özelliklerini kendi hayatına ve sanatına uygulayabildikten sonra Jambıl olarak tanındığını söyler. Ayrıca Jetisuv bölgesinde yaşamış olan batırlarla ilgili destanlar anlatan Süyinbay Jambıla “batırların destanını söyle” demiştir ve Jambıl, üstadı dedikten sonra Ötegen, Savrık, Suranşı ve Karasay Batırların destanlarını söyleyerek bu kişilerin kahramanlıklarını halka ulaştırmıştır (Jakıpbekov 2011: 41).

Süyinbay Kızgız, Özbek illeriyle Sır boyunun ve Semey bölgesinin tamamını dolaşmıştır. Bundan dolayı Süyinbay'ın şiirlerinin Abay köyünde de bilindiğine hiçbir şüphe yoktur. Abay ansiklopedisinde, Süyinbay'ın şiirlerindeki toplumsal tenkit ve yurt içindeki zorbalıkla alay eden sivri dili ve bir nevi vecize halini almış olan sözlerinin çoğunun Abay'ın şiirlerindeki düşüncelerle bir ahenk oluşturduğu dile getirilmiştir. Muhtar Ötevov, Süyinbay'ın halk arasında şöhret bulmasının asıl sebebi olarak kendi zamanındaki han, bey ve baylara karşı söylemiş olduğu şiirleri görür ve Abay'ın sözlerinin insanlara örnek olarak gösterilip söylenmesine rağmen Süyinbay ile Jambıl'ın sözlerine yer verilmemesini doğru bulmaz (Abay Entsiklopediyası 1995: 530; Ötevov 2011: 41).

Süyinbay'ın şiirlerinin derlenmesi ve yayımlanmasıyla ilgili ilk çalışmalar 1920'li yılların başında başlamıştır. 1920-1922 yılları arasında Türkistan Cumhuriyeti “Halkı Aydınlatma” komiserliğine bağlı Kazak-Kırgız komisyonu tarafından Jetisuv ve Sırdariya eyaletlerinin halk edebiyatı ürünlerinin toplanılması çalışmaları yapıldı. Bu amaçla yapılmış olan ilmi seferlerin birinde Başkurt asıllı ünlü bilim adamı Abubekir Divayev (1856-1932) halk arasında Süyinbay'ın bazı tolğav⁴, şiir ve atışmalarını derlemiştir. Bunların içerisinde “Apırım-av, mına jatkan Süyinbay ma?/ Apırım-av, bu yatan Süyinbay mı?” adlı şiiri ilk olarak 1929 yılında “Jana Ädebiyet/ Yeni Edebiyat” adlı derginin altıncı sayısında yayımlamıştır. Bu Süyinbay'la ilgili olarak bilinen ilk yayımdır. 1931 yılında Säken Seyfullin'in oluşturmuş olduğu “Kazaktın Eski Ädebiyet Nuskaları/ Kazakların Eski Edebiyat Nüşhaları” adlı seçkide “Şapıraştı Süyinbay akınının kartayğanda aytkanı/ Şapıraştı

⁴ Tolğav: Belirli bir olay ya da kişiye ithafen dombıra eşliğinde makamla okunan şiir.

kabilesinden Süyinbay'ın yaşlandığında söylediği" adlı şiirine yer vermiştir. Süyinbay'ın şiirlerinin toplanması ve yayımlanmasıyla ilgili İliyas Jansügirov'un önemli çalışmaları olmuştur. O, Bölterik, Beysembay, Şınşıbay ve Ümbetali gibi akınlardan Süyinbay'a ait birçok şiir örnekleri derlemiş ve bunları 1935 yılında "Süyinbay Akın" adlı kitapta yayımlamıştır. Bu yayımdan sonra Süyinbay'ın şiirleri ortaokul ve lise kitaplarına girmeye başlamıştır. Bu zamandan başlayarak onun şiirleri aralıksız olarak hem seçkilerde yer almış, hem de onunla ilgili ayrı kitaplar yayımlanmıştır. Onunla ilgili en önemli çalışmaları aynı zamanda Süyinbay'ın torunu da olan Prof. Dr. Sultanğali Sadırbayulı yapmıştır. Süyinbay'ın derlenmiş olan bazı şiirleri de Kazakistan ve Kırgızistan el yazmalar merkezinde saklanmaktadır. Bunlar arasında günümüzde hala yayımlanmamış olanlar da vardır. Bunların arasında özellikle Süyinbay'ın gelini ve Sultanğali Sadırbayulı'nın annesi olan Mästuvra Malıbayeva'nın Arap harfli olarak yazmış olduğu el yazmaları ayrı bir öneme sahiptir. Ävezov, Mukanov, Ğabdullin, Jumaliyev, İsmayılov gibi ünlü Kazak aydınları onun eserlerinin edebi yönüyle ilgili olarak teorik çalışmalarda bulunmuşlardır (Sadırbayulı 2011: 43-44).

Ötegen Batır Destanı:

Süyinbay'ın hayatı ve genel anlamda akınlığı hakkında bilgi verildikten sonra şimdi çalışmanın asıl amacı olan onun şiirlerinin kahramanlık tarafı yani anlatmış olduğu destanlar üzerinde durulacaktır. Süyinbay zamanında halk muhayyilesinde varlığını devam ettiren Ötegen Batır, Suranşı-Savrık Batır, Karasay Batır ve Jabay Batır gibi bazı tarihi kahramanların mücadelelerini destan şeklinde anlatarak onların hatıralarını yeni nesillere aktarma görevini yerine getirmiştir.

Süyinbay'ın destanları içerisinde en edebi ve güzel olanı Ötegen ile ilgili olan destandır. Destan kahramanı Ötegen tarihi bir kişiliktir. Ötegen Öteğululu 1699 yılında Şuv nehrinin boyunda Han dağı'nın güneydoğusundaki İyzendi denilen yerde dünyaya gelmiştir. İyzendi günümüz Jambıl eyaleti, Moyinkum Köyünün batı taraf sınırında bulunmaktadır. O, Jetisuv'u mekan edinmiş olan Ulu Jüzün Duvlat tayfasının Janıs kabilesine mensuptur. Ötegen Öteğululu yaşadığı devirde toplumsal hadiselerle kayıtsız kalmayarak vatanın bütünlüğü için mücadele etmiştir. Bu mücadeleleri neticesinde tüm toplum tarafından halk emektarı bir batır olarak kabul edilmiş ve ünlenmiştir. Ötegen Batır 1773 yılında İle nehri boyunda bu dünyadan göçmüştür. Mezarı Şengeldi denilen yerdedir. Ötegen'in istilacı Cungar ordularına karşı göstermiş olduğu olağanüstü mücadele halk tarafından büyük bir saygı görmüş ve onun düşmana karşı kahramanlık yaptığı yerlere ismi verilmiştir. Örneğin Jambıl ilçesinin kuzeybatısında bulunan dağ sıraları "Ötegen Dağı" olarak adlandırılmaktadır. Ötegen'in yapmış olduğu kahramanlıklar akın ve jıravların dilinde destan şeklinde anlatılmaya başlanmıştır. Bu destanların içerisinde hem edebi hem de toplumsal düşünce açısından en önemli olanı şüphesiz Süyinbay ve onun öğrencisi olan Jambıl tarafından anlatılmış olan "Ötegen Batır" destanıdır (Aronulu 2013: 23) . Tarihi bir şahsiyet olan Ötegen Batır, Abılay Han tarafından

Sarıarka bölgesinde düzenlenmiş olan bir toya bazı arkadaşlarıyla beraber katılmıştır. Anlatılan hadiseye göre Abılay Han toydan bir gün önce bir düş görür ve toy esnasında etrafındakilere gördüğü düşü anlatarak onlardan bu düşü yormalarını ister. Toplulukta bulunan kimselerden bir ses çıkmazken Ötegen Batır bu düşü yorar. Halk arasında nesir olarak anlatılan bu olayı Süyinbay “Ötegen Batırın Tüs Joruvı/ Ötegen Batırın Düş Yorması” şeklinde şiirleştirmiştir. Arap harfli ve el yazma olarak günümüze ulaşan metin şu şekildedir:

Ben gördüm uyurken kötü düşü,
Zamandan karsak, tilki, ayı aştı
Kaplan dahi aştı uzun dişli.
Katar katar ak çadır gördüm ve
İçinden çıkıyordu kadın çocuk.
Bu düşümün yorumu nedir,
Ses çıkarmadan kalabalık beyler, dikkatlice bakar.

Hanın beyleri ve yaverleri ne diyeceklerini bilmeyerek korku içinde birbirine baktıkları bir anda Ötegen aralarına karışarak düşü şu şekilde yorumlar:

Tilki aşsa, tilki zamandır
Halkı zalim padişah sömürüyormuş,
Ayrılıp Kazak halkı yaşadıkları yerden,
Kuvvetli yurt, dağ taşta göçüyormuş,
Kazakta güç o zaman gidiyormuş.
Bay ile beyi şımartıp yanına alıp,
Fakirler ağlayarak geçiyorlarmış.
Tilki padişah çok yeri alıyormuş,
Gönlünün istediği yere gidiyormuş.
Başta yönetici, malında iktidarı olmadan
Başiboş Kazak yurdu kalıyormuş (Sadırbayulı 2011: 45).

Düşün anlatılması ve kahramanın yorumuna bakılırsa han ülkesini adaletli yönetmemekte, halka eziyet etmektedir. Buna karşılık han biraz önce düşü yoramayıp birbirine bakan korkak bey ve yaverleri ise yanına alıp onları şımartmaktadır. Eğer olaylar bu şekilde giderse Kazak halkı yerini yurdunu kaybedip bozkırda perişan olacaktır. Ötegen’in halkı için mücadele eden bir kahraman olması onun tarihi kişiliğine de yüklenmiştir. Ötegen’in Abılay Han’a söylemiş olduğu bu sözler aslında hadiseyi şiirleştiren Süyinbay’ın mizacına uygundur. Çünkü o da ister bey ister han olsun sivri ve keskin diliyle çekinmeden her şeyi doğrudan onların yüzlerine söylemiştir.

Süyinbay tarafından anlatılmış olan Ötegen Batır destanı 208 mısradan meydana gelen kısa bir metindir. Destan Ötegen Batırın tüm hayatını değil de onun doğumu ve ilk kahramanlık seferini kapsar yani destanda kahramanın biyografisi tam değildir. Buradan yola çıkarak destanın daha uzun soluklu olmakla beraber günümüze ilk kısmının ulaşmış olduğu sonucuna varılabilir. Çünkü Süyinbay’ın

eserleri o hayattayken değil de onun ölümünden yıllar sonra halk arasından ve diğer akınlara anlatmalarından derlenmiştir. Süyinbay'ın anlatmış olduğu Ötegen Batır Destanının girişi şu şekildedir:

Bahadırı halk özleyip,
Kaygı kedere gömülüm,
Hokand hanından görüp zorluğu,
Dar geçen, zor yıllara,
Jetisuv eli uğradı.
Kara günlerin içinde çok halk,
Çıkamayıp, aydınlığa,
Endişe ve pişmanlık içinde,
(Atın) terliğinden ter kurumadan,
Her gün sefere çıkıp,
Çok zorlanan halkın,
İstediği bir bahadırdı (Aronuh 2013: 37).

Destan, içinde bulunduğu zor şartlardan bir türlü kurtulamayan halkın bir batıra/ bahadıra ne kadar da ihtiyacının olduğunu göstermesi açısından halkın bir kahramana olan özlemiyle başlar. Halk ardı arkası gelemeyen düşman saldırılarından artık bıkmıştır. Destanda ifade edildiği üzere bir seferden henüz dönen halk atının teri kurumadan başka bir sefere çıkmak zorunda kalmaktadır. Destanın ileriki mısralarında halkın temennisi, kendisini koruyacak, halka rahat bir uyku uyutacak, durup dinlenmeden düşman karşısına çıkacak kısacası kendilerini huzura eristirecek ve sonra da bu huzuru koruyacak birisidir. Halk, beklediği batırın doğduğu haberini verecek kişiye de müjde olarak verilmesi için birçok şey hazırlamıştır.

Ak sakallı sarı dişli,
Kötü giyimli,
Yaşadığına sevinen,
Müjde almak için herkes gibi,
Bu amaçla çıkmış evinden,
Söyledi bir yaşlı adam:
“Dünyaya geldi bir batır
Adı olsun Ötegen.
O vakitlerde o bala
Doğacaktı önceden.
Halkın yerine gelip dileği,
Kıvansın deyip yüreği,
Güneş çıkıp yayılmadan,
Bu amaçla geldim erkenden,
Müjde almak için uzaktan.
Uzağa gider şöhreti,
Bahtını kaderi yükseltmiş.

Delikanlı olduğunda o çocuk,
Dünya yüzünü gezecek.
Düşüncesi, halkın derdi,
Mal-mülkten uzak duracak.
Dünyadaki av-kuşlar
Ötegen'i özlüyor,
Ötegen'i gördüğünde,
Baş eğip hepsi tabi olacak,
Halkın talihini o açacak,
Zulüm gören bir insan olsa,
Düşmandan öcünü alıp,
Bu şekilde acısını hafifletecek.
Onun ölçüsünde olamaz,
Hiç kimsenin çocuğu.
Dilini bilir dünyanın,
O yaşayan insanların en bilgisi,
Nice türlü olağanüstü,
Dev, peri, cinlerin,
Ona yetmez güçleri.
Onu yenebilecek bir düşman yok,
Kimseye kalmaz iftirası.
Geri dönmeyen boynuz yürekli,
Gök tolga başında,
Düşmandan öcü alır,
Tam on iki yaşında (Aronulı2013: 38-39).

Halk muhayyilesi kahramanları sıradan insanların da yapabileceği görevleri yerine getiren kişiler olarak görmek istemediği için doğumu öncesi süreçten başlayarak onlara olağanüstü haller ve güçler yüklemiştir (Cambell 2000: 356). Diğer insanlardan farklı olarak olağanüstü özelliklerle donatılmış olan kahraman halkının ve yaşadığı coğrafyanın koruyucusudur. Bu yüzden kahraman dünyaya gelirken ya da daha dünyaya gelmeden onunla ilgili meydana gelen olaylar gelecekte yerine getireceği olağanüstü olayların bir nevi habercisidir (Yıldırım 2012: 179). Ötegen Batır destanında kahraman Ötegen'in doğumu da bir ölçüde bu özelliklere sahiptir. Destanda kim olduğu belirtilmeyen bir yaşlı adam gelerek halkın beklediği kahramanın doğacağını, isminin Ötegen olacağını, özelliklerini ve gelecekte yapacağı işleri anlatır. Yani kahraman doğmadan onun doğumu haber verilmiş olur. Sözlü anlatıların kahramanlarına bakıldığında çocuksuzluk ya da çocuk sahibi olma ihtiyacı ana-babayla ilgili bir durumken bu destanda olay biraz daha farklı olarak toplumun tamamının bir kahramana ihtiyacı şeklinde dile getirilmiştir. Bu sebepten destanın girişinde kahramanın ana-babasının hali değil de o günün toplumsal koşullarına yer verilmiş ve destanda kahramanın doğacağını haber veren yaşlı insan kahramanı tam da halkın derdine derman olacak bir kişi

şeklinde tarif etmiştir. “Düşüncesi halkın derdi/ Mal-mülkten uzak duracak.” Mısraları halkın gözünden o zamanın idarecilerinin nasıl olduklarıyla ilgili bir fikir verir. Mısralardan anlaşıldığı üzere o zamanın beyleri halkı düşünmeyip sadece kendileri için mal-mülk biriktirerek zenginliklerine zenginlik katmaktadır. Kahraman tarihi bir kişilikte olsa halk muhayyilesi aradan geçen zaman içerisinde onu tarihi kişiliğinden uzaklaştırarak bir destan kahramanı hüviyetine büründürmüş anlatıcı da kahraman tarihi kişiliği ile değil de sözlü anlatıların tabiatı olduğu üzere halk muhayyilesindeki yerine göre anlatmıştır. Destanda zamanın şartlarının zorluğuna vurgu yapmak için Ötegen’in gelmesini sadece halk değil türlü av hayvanları ve kuşların da beklediği söylenir. Yine kahraman tarif edilirken insan değil dev, peri ve cin gibi insanüstü mahlûkların bile ona denk olamayacağı vurgusu yapılarak halka beklenen güzel günlerin pekte uzakta olmadığı duygusu verilmiş olur. Ayrıca tüm âlemin dilini bilmesi bir nevi bize Hz. Süleyman’ı hatırlatır. Çünkü Süyinbay gelecek olan kahramanın tüm dilleri bileceğini ayrıca hayvanların dilini bileceğini vurgular ve onun bu özelliğinden dolayı sonraki mısralarda kuşlar ve hayvanlarında ona tabi olacağını söyler. Burada tarif edilen kahraman yerel bir kahraman değil hem dilleri bilmesi hem de yeryüzünü gezmesi dolayısıyla âlemşümül bir kahramandır yani zamanının Hz. Süleyman’ı gibidir.

Destanın devam eden bölümlerinde ihtiyar adamın haber vermesine rağmen kahramanın bir türlü doğmaması anlatılır. İhtiyar, kahramanın kimin çocuğu olarak dünyaya geleceğini haber vermez. Vakit geçmesine rağmen kahraman doğmayınca halk sabırsızlanır nihayet kahraman uzakta yaşayan fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelir. Yaşadığı devirde halkın derdine tercüman olan Süyinbay’ın kendisi de vaktinde zenginlerden ve beylerden türlü zorluklar gördüğü için kahramanı bir zengin ya da bey çocuğu olarak görmek istemez ve kendilerini bu zor durumdan yine kendi içlerinden çıkan bir kahramanın kurtaracağı inancına sahiptir. Kahraman doğduktan sonra onun doğum haberini alan Hokand Hanı Kökiy Han bir gün Ötegen’in kendisini öldüreceğinden korksa da halk onu gizleyerek hana vermez (Aronulı 2013: 39-40).

Han’a karşı çıkmak isteyip,
Ateş gibi yandı çocuk.
Varma diyerek halk yalvardı:
-Büyüyüp delikanlı olmadın,
Dudağından süt kurumamış.
Handan görülen eziyet çok,
Yürekten oç gitmedi.
Kazakta kimse kalmadı,
Han’ın gazabına uğramayan.
Sözümüzü dinle, yavrucuğum,
Dediğini yapmayıp çocuğun,
Vermeyiz, seni koruruz,
Yettiğince gücümüz (Aronulı 2013: 41).

Destanda görüldüğü üzere kahramanın yetişmesi de diğer insanlardan farklıdır. Genel anlamda destan kahramanları ya da olağanüstü özelliklere sahip olan kahraman hızla büyür ya da henüz çocukluk yaşlarından itibaren kahramanlık göstermeye başlar. Ötegen’de bu özelliklere sahip bir kahramandır. Henüz çocuktur, er yani delikanlı olmamıştır. Halkın ifadesiyle daha dudaklarındaki süt kurumamıştır yani ağzı süt kokmaktadır. Destanda kahramanın büyüme sürecinden bahsedilmez ama çocuk yaşta da olsa kahraman olduğu vurgulanır.

Yola çıktı, düşmana öfkelenip,
Düşman ordusuna bir uçtan girdiğinde
Yalnız gelip saldırdığında,
Hokand Hanı telaşlanıp,
Kaçmaya koyuldu,
Gördüğünde çocuğu.
Kızıl kana boyadı,
Uçsuz bucaksız bozkırı.
Darmadağın edip askerlerini,
Varıp hana saldırdı.
Çok zamandır zulmeden,
Yersiz işler yapmaya zorlayan,
Han yüreği yaralı.
Başına kaygı düşüp,
Gücü yetmeyip çocuğa,
Kaçtı Han şehirden.
Hanı, Kazak görmedi
Ötegen’in zamanında.
Kulacını geniş açıp,
Gücü varken kendisinde.
Bu şekilde halk anladı (Aronulı 2013: 41-42).

Kahramanın temel özelliklerinden birisi de her daim imkânsız görülen işleri başarmasıdır. Halk çıkmış olduğu bahadırılık seferinde kahramanı vazgeçirmeye çalışsa da elbette kahraman, kahramanlığının bir işareti olarak bu sefere çıkacaktır ve kahraman, çıkmış olduğu bu ilk seferle halk nazarında rüştünü ispat edecektir. Ötegen Batır destanında da olaylar bu şekilde gerçekleşir ve kendisini ne kadar engellemeye çalışsalar da o, halkı dinlemeyerek yalnız başına düşman üzerine sefere çıkar. Kahraman bir başına önce orduyu dağıtır sonra han üzerine geldiğinde han kaçır ve böylece halk uzun süredir kendisinden türlü ezalar görmüş olduğu handan kurtulmuş olur.

Sonuç:

Sonuç olarak XIX. Yüzyıl Kazak akınlık geleneğinin en büyük temsilcilerinden biri olan Süyinbay Aronulı asıl şöhretini ayıtıs yani atışma türünde sağlamış olmakla beraber gelenekteki diğer akınlık gibi onun da anlatmış olduğu bazı tarihi jırlar/

destanlar da vardır. Süyinbay içinde bulunduğu toplumun bir ferdi olarak o zamanın sorunlarına karşı kayıtsız kalmayıp eserlerinde bunları dile getirmiştir. Şiirlerinde yeri geldiğinde çekinmeden yöneticileri eleştirerek hem sivri hem de çevik diliyle halkın duygularına tercüman olmuştur. Süyinbay'ın anlatmış olduğu Tarihi destanlarda da aynı özellikler dikkat çeker. O'nun Tarihte yaşamış kahramanlarla ilgili olarak anlatmış olduğu destanlardan birisi de XVIII. yüzyılda yaşamış tarihi bir kişilik olan Ötegen Batır'dır. Yaşadığı dönemde işgallere karşı Kazak yurdunu mücadelesiyle öne çıkan Ötegen'i Süyinbay destanlaştırarak hem onun hatırasını canlı tutmuş hem de onun mücadelesini gelecek nesillere aktarma görevini yerine getirmiştir.

KAYNAKLAR

- Abay Ensiklopediyası*, (1995), Atamura: Almatı.
- ARIKAN, Metin, (2010), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Kazak Akın ve Jırvaları*, Uşak: Elik Yayınları.
- ARONULI, Süyinbay, (2013), *Böri Bası-Uranım*, Almatı: Halıkaralık Abay Klubu.
- ÄBDİĞÜLOV, Rafat, (2011), “Süyinbay Halık Poeziyasının Eñ Biyigindegi Tulğa”, *Añız Adam*, VIII, 20: 42.
- ÄBIŞEVA, Nurziya, (2007), *Jırvalar*, Almatı: Bilim Baspası.
- ÄVEZOV, Muhtar, (1997), *Ädebiyet Tuvralı*, Almatı: Sanat Baspası.
- CAMBELL, Joseph, (2000), *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, İstanbul: Kabcacı Yay.
- ERGUN, Metin, (2002), *Kopuz Sarını*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ISMAYILOV, E., (1956), *Akımdar*, Almatı.
- JAKIPBEKOV, Esenkul, (2011), “Jambıl-Kazak Halkının Soñğı Jırvası”, *Añız Adam*, VIII, 20: 41.
- KALDIBAY, Mamıtbek, (2011), “Süyinbay Men Jambıldın Arasında Dästur Sabaktadığı Bar”, *Añız Adam*, VIII, 20: 40.
- Kazak Ädebiyetinin Tarihi*, 4. Tom, (2005), Almatı: Kazakparat Baspası.
- ÖTEVOV, Muhtar, (2011), “Jambıl Halıktın Ruhaniy Uytıkısı Boldı”, *Añız Adam*, VIII, 20: 41.
- REICHL, Karl, (2002), *Türk Boylarının Destanları*, (Çev. Metin Ekici), Ankara: TDK Yay.
- SADIRBAYEV, Sultanğali, (1992), *Halk Ädebiyetinin Tarihi Negizderi*, Almatı: Kazak Üniversitesi.
- SADIRBAYULI, Sultanğali, (2011), “Elinin Muñ-Müldesin Süyinbay Eşvakıtta Umitpağan”, *Añız Adam*, VIII, 20: 43-45.
- SÜYİNŞÄLİYEV, Hanğali, (1967), *Kazak Ädebiyetinin Kalıptasuv Kezenderi*, Almatı: Kazakistan Baspası.
- YILDIRIM, Seyfullah, (2012), *Kazak Türk Folklorunda Epik Anlatmalar*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).